

УДК 811.161.2:81'367.7

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2021.246093>Наталія Торчинська*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ НЕПРЯМОЇ МОВИ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті схарактеризовано конструкції з непрямою мовою в епістолярії Лесі Українки з погляду структури синтаксичних одиниць та семантики ввідних дієслівних лексем; звернено увагу на синкретизм конструкцій із непрямою мовою, зумовлений специфікою епістолярного стилю, що вже є репрезентантом авторського мовлення, побудованого за зразком монологу, спрямованого на потребу адресата відповідно зреагувати. З'ясовано, що кількісно переважають конструкції, побудовані за зразком елементарного складнопідрядного речення зі з'ясувальною частиною або ж складного речення з кількома підрядними, що репрезентують однорідну супідрядність або послідовну підрядність. Наступну групу становлять речення-мікротексти, побудовані за схемою «текст – слова автора – непряма мова», «текст – слова автора – непряма мова – текст», «слова автора – непряма мова – текст». Із-поміж нейтральних вербативів-ввідних слів, які репрезентують живе мовлення, найбільш продуктивними є лексеми казати, думати, писати, а з-поміж імпліцитних введень – боятися і чути.

Ключові слова: епістолярій, Лесья Українка, чуже мовлення, непряма мова, слова автора, ввідні слова, структура, семантика.

Torchynska Nataliia. Verbalization of indirect speech in the epistolary discourse of Lesya Ukrainka.

The article deals with the specifics of constructions with indirect speech in the epistolary of Lesya Ukrainka in terms of the structure of syntactic units and semantics of introductory verb tokens. In addition, attention is drawn to the syncretism of constructions with indirect speech, due to the peculiarities of the epistolary style. In the process of expressing opinions, Lesya Ukrainka used various forms of transmission of another's speech, including indirect speech and its peripheral version – free indirect speech, the design and structure of which differs from indirect.

Compound sentences with an explanatory part and complex sentences with several subordinate clauses, representing homogeneous subordination or consecutive subordination, are quantitatively predominant in constructions with indirect speech. Sentences-microtexts, built on the schemes «text – the author's words – indirect speech», «text – the author's words – indirect speech – text», «author's words – indirect speech – text» are the next group. Sentences with double indirect speech, where the thoughts of one speaker, which testified by introductory verbs, or two speakers, or sometimes several, are highlighted separately. Indirect speech in letters is introduced using verbs of speech and thinking or their equivalents. Among the neutral verbatives-introductory words that represent live speech, the most productive are the tokens to speak, to think, to write, and among the implicit introductions – to be afraid and to hear. In addition, a number of implicit tokens that introduce indirect speech into the epistolary are highlighted. Thus, the epistolary style, although it has a number of common features with colloquial and artistic speech, but in the field of representation stands out among others with a bright set of linguistic means.

Keywords: epistolary, Lesya Ukrainka, someone else's speech, indirect speech, words of the author, introductory words, structure, semantics.

Основою суспільства є врегульовані взаємні стосунки людей, які будуються завдяки можливості спілкуватися з метою досягти спільного результату. Тому теоріям комунікації здавна приділяли увагу, проте сьогодні вони набули особливого розвитку, про що й свідчить такий напрям мовознавства, як комунікативна лінгвістика, яка вивчає «мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення» [Кочерган 2006, с. 162]. Саме

* Наталія Торчинська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов Хмельницького національного університету (Хмельницький, Україна); e-mail: natatora@ukr.net.

в контексті взаємодії понять *мовець / автор / слова автора / адресат / зміст / структура повідомлення* і привертає увагу дослідників питання місця чужого мовлення в різностильових текстах, яке піднімалося протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст., де науковці аналізували як загальнотеоретичні питання формування термінологічного апарата репрезентології (О. Ахманова, А. Багмут, С. Бевзенко, І. Білодід, В. Виноградов, Д. Ганич, М. Жовтобрюх, А. Загнітко, М. Івченко, А. Коваль, В. Кодухов, М. Мілих, Г. Чумаков), так і вузькоспеціальні, спрямовані на з'ясування місця конструкцій із різними типами чужого мовлення в ідіостильях митців слова (Н. Гут, Н. Дзюбак, В. Лагутін, Н. Ладиняк, З. Лецишин, І. Романюк, В. Семенюк, Л. Шитик, Н. Шульжук, Н. Щербачук та ін.) або ж на прикладі наукового та публіцистичного стилів (В. Борисов, З. Висоцька, Н. Ковальська, С. Малихіна, В. Шабуніна та ін.). Епістолярний стиль у палітрі вищезгаданих студій залишався осторонь, водночас інші аспекти його функціонування були досить популярними (до прикладу, на основі епістолярію відомих діячів культури ХІХ–ХХ ст. науковці розглядали питання унормування української літературної мови, функціонування мовленнєвого етикету, лінгвостилістичні особливості листів, наявність фразеологічних та інтертекстуальних одиниць тощо (А. Багмут, С. Богдан, С. Ганжа, Е. Ветрова, Н. Журавльова, К. Ленець, Л. Лушпинська, А. Найрулін, Н. Павлик, О. Палінська, І. Черкез, Б. Шарпило, С. Шевель).

Поряд із регулюванням правових, ділових, виробничих контактів, зв'язків між суб'єктами (офіційне листування), підтриманням родинних і дружніх стосунків (приватне листування), епістолярний стиль виконує й низку інших функцій. Листам відомих людей притаманна розмаїта й широка тематика, що якнайкраще відображає світогляд та ідеї авторів, характеризує епоху, дає інформацію про оточення, що зумовило всебічний інтерес науковців до вивчення цього стилю мовлення. Водночас епістолярна спадщина дає змогу проаналізувати й лінгвальний матеріал, у такий спосіб визначаючи особливості авторського ідіостилу й ідіолекту.

«Листування є формою комунікативної діяльності мовців, в основу якої покладено принцип дискантної інтеракції, що об'єднує процедури кодування та декодування вербального повідомлення» [Шевель 2009, с. 128]. Для дослідження ми обрали епістолярій Лесі Українки, який неодноразово ставав об'єктом різноаспектного вивчення, про що свідчить низка бібліографічних довідників, із-поміж яких виокремлюємо список літератури, укладений Л. Дейнекою [Епіст. Дейнека 2009], огляд С. Дзюбич [Дзюбич 2019] та різні праці останнього десятиліття.

Найбільше уваги лінгвісти приділили мовно-етикетним одиницям, якими послуговувалася поетеса в листах. Тут згадаємо дослідження В. Бербенець, С. Богдан, І. Домрачевої, Н. Журавльової, О. Красовської, Н. Торчинської та ін., у яких докладно схарактеризовано вітально-прощальні формули, зокрема звертання, привітання, прощання, прохання, подяку, вибачення, антропоніміні елементи в їхній структурі, з'ясовано причини вибору тих чи тих слів та словосполук, встановлено їхнє стилістичне навантаження, визначено традиційні й індивідуально-авторські конструкції, різні форми самоідентифікації і на цьому тлі узагальнено культуромовні традиції українців.

Із погляду використання Лесею Українкою в листах різних груп лексики, запозичень, слов'янських та іншомовних фразеологізмів, прислів'їв і приказок, висловлювань щодо нормалізації та кодифікації тодішньої української літературної мови, певних етимологічних розвідок епістолярій поетеси вивчали

І. Бабій, Л. Бублейник, В. Власенко, В. Деркач, П. Мацьків, Л. Павленко, В. Святовець, Л. Семенюк, С. Шевель та ін., що сприяло «пізнанню інтелектуального обшину мовної особистості автора як суб'єкта епістолярного дискурсу в контексті епохи» [Власенко 2014, с. 43].

Поряд із лінгвістами, до листів Лесі Українки зверталися й літературознавці (І. Козелко, Л. Нечепоренко, В. Прокіп, В. Пустовіт), які з'ясовували роль епістолярію поетеси як історико-літературного та національно-культурного джерела про життя українства кінця XIX – початку XX ст., простежували еволюцію світогляду письменниці, звертаючи увагу на зародження в листах ідей художніх творів та шляхи їхньої реалізації, водночас зауважуючи, що листи «несуть естетичне задоволення, сприяють вдосконаленню епістолярних навичок і грамотному мовному оформленню власних думок нашими сучасниками» [Пустовіт 2020, с. 150].

Оскільки листи – це певна соціальна інтеракція мовців, то й їхня структура теж своєрідна: поряд із загальноприйнятою композицією їм властива особлива форма побудови речень, де в межах однієї конструкції можливі й різні форми передачі чужого мовлення – монолог, пряма й непряма мова, вільна пряма й невласне пряма мова, і використання інтертекстуальних одиниць (цитат, алюзій, ремінісценцій тощо), що здебільшого зумовлене політематичністю таких комунікативних утворень. Зауважимо, що увесь спектр лінгвотекстових елементів в епістолярії Лесі Українки ґрунтується на інтенціях авторки, розрахований на її оточення – рідних, близьких, однодумців. Кожен лист має «експліцитну прагматичну орієнтацію на досягнення перлокутивного ефекту у вигляді листа-відповіді або дії адресата» [Шевель 2011, с. 6], що й досягається за допомогою низки мовних засобів.

Що ж стосується різних форм реалізації чужого мовлення в епістолярії Лесі Українки, то тут переважно аналізували цитати як інтертекстуальні одиниці. «Цитування в листах носить характер правдивості й переконання. ... Адресант та адресат напрацьовують свій особливий контекст з авторською позицією й ставленням. Крім того, цитата несе емоційно-сміслову навантаження та слугує будівельним матеріалом для змалювання образу автора, образу епохи тощо» [Стернічук 2013, с. 104]. Водночас вибір цитат у листах зумовлений інтересами автора і читача, рівнем знань, спільним досвідом – життєвим чи громадським, оскільки якщо при написанні художнього або наукового тексту здебільшого вказують джерело цитування, то в епістолярії переважно використовують відомі для обох комунікантів слова, речення-висловлювання, що певною мірою об'єднує, подекуди навіть інтимізує процес спілкування. Саме структурному аналізу цитат з епістолярію Лесі Українки, визначенню їхньої типології, джерелам творення цитат та їхнім функціям присвятила увагу У. Галів, зазначивши, що «нетрадиційний авторський виклад у суголоссі з влучними думками-вкрапленнями відомих світових митців чи авторів-сучасників, а то й просто зразків народної творчості – те, що формує епістолярій письменниці, творить його міцні підвалини» [Галів 2021, с. 131]. Дослідниця виокремила власне цитати, перефразування «чужих слів», цитатні знаки-вказівки, самоцитати, хоча, на нашу думку, окремі приклади є зразками прямої мови, а не цитатами, оскільки містять слова автора із вказівкою на процес мовлення або мислення й графічно оформлені як конструкції із прямою мовою («*Врейти, як казали «січовики»: «Та вже ж раз заїхали до нас сюди, хто зна, чи це коли трапиться, то вже мусите все бачити, що лише дасться побачити»*

(248); ... «Господи, та за що він мучить так самого себе?!» – думала я про Вас» (340) [Галів 2021, с. 133].

При визначенні функцій цитат однією з основних У. Галів вважає діалогізаційну, яка «містить в собі комунікативну ознаку будь-якого художнього дискурсу. ... Кожен лист авторки – це окрема модель прозового (уявного) діалогу з адресатом-інтелектуалом, яку вербалізують різноструктурні й різномовні цитати» [Галів 2021, с. 135], підтверджуючи думку про діалогічність епістолярного стилю.

У контексті нашого дослідження звернемо увагу на працю С. Шевеля, який зробив спробу визначити основні параметри комунікативної структури епістолярію Лесі Українки, встановити принципи класифікації та упорядкування його одиниць, з'ясувати прагматичну специфіку базових типів мовленнєвих актів, реалізованих у текстах листів. При характеристиці волонтактивно-регулятивного та фатично-регулятивного класів дискурсивних одиниць автор описує автодіалогічні комплекси епістолярію – «специфічні структурні одиниці, що співвідносяться з комунікативними комплексами контактного діалогу, побудованими за схемою «репліка-стимул / репліка-реакція», але відрізняються від них за параметром автоадресованості, оскільки мовець, внаслідок неконтактного (дистантного) характеру епістолярної комунікації, є одночасно адресантом і адресатом повідомлення» [Шевель 2011, с. 15]. Саме тут автор акцентує увагу на репліках-стимулах (своєрідних констативах, що становлять 25 %), які певною мірою встановлюють та підтримують вербальний контакт «між мовцями, які розрізнені в часі та просторі: *Ти писав: «коли твоя істерія не пройшла»... пройти вона так хутко не може, ...* (Із листа до П. А. Косача, 17 червня 1898 р.). *Ти кажеш, щоб я добре роздумалася раніше [...]. ...* (Із листа до О. П. Косач (сестри), 31 жовтня 1900 р.)» [Шевель 2011, с. 15–16]. Саме такі й подібні конструкції і стали **об'єктом** нашого дослідження як засіб реалізації чужого мовлення в процесі комунікації.

Як свого часу зауважував М. Бахтін, вивчення висловлювань як реальної одиниці мовленнєвого спілкування дасть змогу краще зрозуміти природу одиниць мови (як системи) – слів і речень [Бахтин 2000, с. 258], зазначаючи, що граматики і стилістики тісно пов'язані між собою, тому й виникає необхідність розглядати висловлювання й мовленнєві жанри в нерозривному взаємозв'язку.

Мета статті – характеристика структури й специфіки побудови конструкцій з непрямою мовою в епістолярії Лесі Українки. Для реалізації поставленої мети методом суцільної вибірки виписано 500 досліджуваних одиниць і схарактеризовано їхні особливості з погляду структури синтаксичних одиниць та семантики ввідних дієслівних лексем. Крім того, увагу звернено на синкретизм конструкцій із непрямою мовою, зумовлений специфікою епістолярного стилю, що вже є репрезентантом авторського мовлення, побудованого за зразком монологу, спрямованого на потребу адресата відповідно зреагувати.

Непряма мова (НМ) – чужа мова, уведена в авторський текст як мова автора, стоїть після авторських слів (СА), позбавлена індивідуальних особливостей мовлення конкретної особи, емоційного забарвлення, кваліфікується як підрядне з'ясувальне речення, у якому вона реалізується, може пов'язуватися з головним сполучними такими засобами, як *що, щоб, чи, який, чий, хто, де, куди, звідки, коли, як* [Шульжук 2004, с. 366–367].

Якщо такі конструкції можуть вільно побутувати в художньому, науковому, публіцистичному, офіційно-діловому дискурсах, навіть в

офіційному листуванні, то приватний епістолярій випадає з цього переліку через специфіку побудови, оскільки спрямований на інформування адресата, повідомлення про щось, опис певних подій, ситуацій, явищ, що й зумовлює використання швидше розмовних синтаксичних конструкцій, ніж тих, що повністю відповідають нормам літературної мови. Саме тому вважаємо, що в таких текстах найбільше простежується синкретизм як «формальне нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів» [УМЕ 2004, с. 584]. На інтеграцію різних форм вираження чужого мовлення в художньому тексті свого часу звернула увагу Л. Шитик, зазначивши, що «синкретизм змісту і форми або лише змісту характерний для конструкцій із непрямою мовою та периферійними до неї різновидами вільної непрямої мови, оскільки вони репрезентують в авторській інтерпретації чужу мову, тобто авторський виклад думок персонажів, що формально наближений до прямої мови» [Шитик 2017, с. 17]. Проте якщо в художніх творах автор свідомо обирає стиль і спосіб викладу думок, то епістолярій, особливо приватний, характеризується довільністю синтаксичної будови, що ускладнює процес аналізу особливостей репрезентації чужого мовлення, оскільки маємо мовлення в мовленні, поєднання інтраперсонального мовленнєвого акту з інтерперсональним (внутрішній монолог спрямований на міжособистісне спілкування).

Хоча науковці кваліфікують діалогічність як визначальну рису епістолярного тексту (В. Борботько, І. Григоренко, Г. Мазоха, К. Олексій, О. Селіванова, С. Шевель та ін.), бо будь-який лист уже спрямований на певну відповідь, тобто має експліцитного адресата, приватні листи, на нашу думку, передусім є своєрідними монологами, у яких передано інформацію. Попри те, що самі листи – це вже безпосередні репрезентанти чужого мовлення з низкою інтертекстуальних одиниць (цитат, запозичень із різних мов, ремінісценцій, алюзій, прецедентних текстів тощо), чільне місце в них посідають речення з непрямою мовою, які використовує автор із метою вказати джерело повідомлення, інформатора або спонукати адресата до певних дій. Тож підтверджується думка М. Бахтіна, що будь-який мовець не є першовідкривачем мови і мовлення, а оперує певною інформацією, отриманою від когось або набутою завдяки власному досвіду [Бахтин 2000, с. 261], тому яскравим зразком цього вважаємо приватні листи, де автор або розповідає про себе, або передає інформацію, отриману від когось, або апелює до адресанта, спонукаючи його до певних дій і реалізуючи схему «репліка-стимул / репліка-реакція».

Отже, за М. Бахтіним, чуже висловлювання у структурі мовлення ірраціональне з погляду мови як системи, зокрема з погляду синтаксису. Взаємозв'язок між власною комунікацією і ввідним компонентом є своєрідним, він не має аналогій ні із синтаксичними, ні з предметно-смісловими відношеннями в межах одного висловлювання. Подекуди завдяки інтонації вони нагадують діалог. Чуже мовлення може передавати експресію мовця завдяки контексту або ситуації, що супроводжують такі висловлювання. Проте це все можна яскраво простежити, якщо наявні всі формальні засоби введення і вираження чужого мовлення. Водночас у різних текстах є низка інших форм реалізації чужих висловлювань, які становлять собою складні явища [Бахтин 2000, с. 289–290]. Саме до таких складних комунікативних актів із погляду репрезентології й належить епістолярій, оскільки йдеться про мовлення в мовленні, яке містить у собі всі форми реалізації чужого мовлення.

У структурі листів виокремлюємо конструкції, оформлені як непряма мова, виходячи з їхнього формального вираження – наявності у словах автора

дієслова мовлення / мислення або їхнього замітника та підрядної з'ясувальної частини, що безпосередньо репрезентує чиєсь висловлювання, яке вже є репродукованим. Позаяк передати чуже мовлення Леся Українка могла й одним простим реченням, і складною синтаксичною конструкцією, то, зважаючи на структуру виокремлених одиниць, вважаємо за доцільне розробити певну класифікацію відповідно до способу передавання непрямой мови:

1) елементарні (стандартні) речення з непрямою мовою – конструкції, що становлять складнопідрядні з'ясувальні речення, які складаються з двох предикативних одиниць, поєднаних відповідними сполучними засобами: *Вишинська казала, що я не можу там на одну гору не дуже високу злізти* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 53]; *Напишіть, як у Вас пройшли свята* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 61]; *Таким способом я знаю, що на світі не все так тихо, як у моїй хаті* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 24];

2) неелементарні речення з непрямою мовою – складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю, де дві і більше підрядних частин репрезентують чуже мовлення: *Напишіть, чи тепло в вас і чи вже купуються* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 61]; *Будьте здорові, мила бабушка, пишіть, як ви там живете, чи здорові і чи дуже вас замело снігом* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 73]; *Напиши, в якому «положенні или состоянннн» постановка моєї драми, хто, де і коли має ставити її* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 66]; *От і тепер пишу і боюся, чи не зачепила тебе чим, чи не образила, чи так ти мене зрозумієш* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 73]; *Але все-таки я хотіла б знати (в сьому й моя просьба), чи не казав Сік[орський] М[одесту] Ф[илипови]чу чогось иншого, ніж К[віт]ці, і чи застається сам М[одест] Ф[илипович] при своєму первісному діагнозі (що се Spitzenkat[arrrh])* [ЛЮ 2021, т. 14, с. 41];

3) речення з розширеною непрямою мовою:

а) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, де чуже мовлення складається з кількох предикативних центрів: *Ми з мамою дуже просимо вас, щоб ви прислали нам кануперу, любистку і червоної зірки (біла в нас єсть), бо тут цього не можна нігде достать* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 60]; *Я не знаю, звідки пішла ся слава, що я така ненавидна націоналістка* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 39]; *Т[ьотя] Єля казала мені, що мама скілька днів плакала і ридала по кутках, поки наважилась вимовити тобі своє бажання про формальне вінчання* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 42]. Іноді у структурі таких конструкцій фіксуємо й цитати без вказівки автора: *Ти думаєш, що з тобою мовчать через те, «що нецікаво питати»* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 41];

б) складні багатокомпонентні речення, що репрезентують чуже мовлення, оформлене як непряма мова: *Лікарь ще й мені повторив, що, на його думку, мені не варт переїздити в Каїр, бо подоріж мене втомить, а ще, може, й простудить, та й в самому Каїрі буде трудно врядитись так, як тепер тут, щодо їди і т. и.* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 30]; *Я не знаю, чому се часто виходить так, що на мене ображаються люде власне тоді, коли я до них іменно «з щирим серцем» звертаюся, – певне, не вмію я так виражати своїх думок, щоб воно зрозуміло було* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 50]; *Казала Каролька, що Марисі чоловік вже не б'є, бо соромиться сусідів «делікатніших» (вони живуть тепер серед вокзальних майстрів), і що він збирається будувати власну хату* [ЛЮ 2021, т. 14, с. 42];

4) конструкції з двома ввідними вербативами:

– речення з однорідними предикатами мовлення / мислення: *Ліля дуже зраділа, як почувла, що ти їй купив Шекспіра, і сказала, що тебе любить; як ми прочитали твоє питання про її учіння, вона незабаром попросила у мами бумагу*

на тетрадь для диктовки [ЛЮ 2021, т. 11, с. 66]; *До того ж не знаю, як ти до того всього відносишся... ну, та сподіваюсь, що нема причини тобі відноситись гірше до мене тепер, ніж було раніш* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 25].

До цієї групи належать конструкції з кількома однорідними дієслівними лексемами, що вводять непряму мову: *Мій лист до неї або розминувся, або пропав, бо вона скаржиться, що я не пишу їй (я їй, власне, двічі писала), і думає, чи не сержусь я, просить забути «те все, що було літом», і вірити, що вона всіх нас любить* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 157];

– речення, що містять непряму мову в непрякій: *Тепер же в остатньому листі своєму до мене він пише, що, дивлячись на тебе, він жалує, чому і ти, і п. Крив[инюк] не покинули зовсім науки та не поженились, ніж маєте отак жити* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 42];

– складні речення, у яких два предикативні центри репрезентують мовлення різних осіб:

а) Леся Українка + інший адресат: *Не одписувала до Вас я через те, що думала, може, Вам нема часу возитись із моїми листами, бо мама казала мені, що Лідочка слаба і Ви дуже заклопотані* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 67]; *Інші думають, що се нещасний випадок, але я думаю, що ні, бо вона не раз намірялась стратити себе* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 27];

б) інші репрезентанти: *Скажіть Ів[анові] М[атвійовичу], що звісна йому моя стаття і стаття мого товариша ще не надруковані, що редактор просить мене, щоб я взяла свої слова назад, але я не беру* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 30]; *Папа писав мені якось, що «ролі розписані для акторів», ти писала, що Стар[ицький] хоче врядити постановку в Літ[ературному] тов[аристві]* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 66];

5) безсполучникова непряма мова – конструкція, оформлена за зразком безсполучникового речення з різнотипними частинами, що вказують на пояснювальні відношення: *Ще раз кажу: Київ – се яма, надто після того, як стільки ліпших людей позабирали та порозганяли, то він зовсім мені спротивився* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 38];

б) речення з непрямою та вільною непрямою мовою: *Купець казав, що такий, хоч трясни об пол, то не розіб'ється, а папа каже: ну, тряснем ним* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 53]; *Думаю, що треба врешити щось написати тобі про себе, – а то знов вийшло «взгляд и нечто» замість листа, – і не знаю що: слава Богу, нічого нового!..* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 61];

7) складне багатокомпонентне речення, що у структурі авторського монологу містить одну конструкцію з непрямою мовою:

– СА+НМ+ інші предикативні одиниці: *Я знаю, що Ви мене не забули, хоч я, може, й не така тепер, якою Ви мене пам'ятаєте, я попробую сама себе списати* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 67]; *Мама каже, що треба ждати, поки я совершенно добре ходитиму, а я тепер хожу ще погано, хоч уже з палкою, без людської помочі, до 1-го ж я, певне, буду вже зовсім як слід ходити, та коли б оте шиття не затримало* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 38]; *Скажіть їм, що вони конче мусять побути тут у мене, аже з Севастополя до Ялти путь невелика, а їхати via Бахмач – Севастополь – Константинополь – Софія все одно вийде, що via Волочиськ – Пешт – Белград – Софія* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 49];

– інші предикативні одиниці +СА+НМ: *Я ще руки не бачила і не знаю, як вона порізана, папа каже, щоб не дивилась* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 59]; *Прочитала я «Власть Тьми»; чудна драма, дуже багато страхів, і, вже правда, язик*

настоящий; хоч, напр[иклад], Воскресенські сердяться і кажуть, що таким язиком ніхто не говорить [ЛЮ 2021, т. 11, с. 66–67];

– слова автора й непряма мова в інтерпозиції: *Справді се для мене весела звістка, бо я вже починала думати, чи не пов'яла вже моя «Блакитна троянда» де-небудь на чужині, але ще, видно, моя доля не зовсім загинула* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 59]; *Коли побачитесь, то скажіть їй, що я готова взяти назад все, що могло її вразити прикро в моїх словах, бо я не на те писала, щоб вражати, а коли так вийшло, то се вже моє нещастя, але я з того невинна, бо свідомо не зробила нічого злого* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 51]; *Бачила позавчора Карольку – кланялась усім вам, казала, що живеться їй нічого собі, а що Марисі тепер багато краще і на здоров'я і в відносинах з чоловіком; мають прийти до мене в гості обидві* [ЛЮ 2021, т. 14, с. 39];

– речення з потрійними одиницями, що свідчать про наявність непрямої мови: *Та ще одна просьба: як будете писати П[авли]кові, то запевніть його, що я ніколи нічого прикрого про нього не думала і не писала, бачите, мені передавали, що він за щось на мене ображений, а я хоч не почувуюся до вини проти нього, то все ж мені се дуже неприємно* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 53].

Окремо зупинимось на деяких периферійних конструкціях із вільною непрямою мовою, які активно використовує поетеса в епістолярії. За Л. Шитик, вільна непряма мова – це «спосіб передавання чужої мови, репрезентований такими різновидами: т. зв. живописною мовою, напівпрямою мовою, розмовною непрямою мовою та безполучниковою непрямою мовою» [Шитик 2017, с. 20].

Найбільшу частку в реченнях, де зафіксовано вільну непряму мову, становлять конструкції із безполучниковою непрямою мовою, яка в препозиції містить слова автора із ввідними дієслівними компонентами, а після двокрапки – безпосередньо висловлення, чужу або власну думку, передану дослівно, проте оформлену без лапок: *Було б дуже дивно, якби я при таких обставинах ні з того, ні з сього сказала б йому: я не хочу, щоб ви були там, де я* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 42]; *Отже, значить, вона вважає, що розпитувати – то все одно, що натякати: а чому ж ти вже не йдеш?* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 42]; *Та вона часто всім говорить що-небудь про тебе, а тобі самій боїться сказати, так таки й сама каже: я її боюсь, вона мені що-небудь різке скаже* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 42].

Більшість таких конструкцій містить питальні речення: *Отже, я тепер на розпутті і не знаю, що почати: чи вертатись просто додому (в Гадяч), зваживши, що Anlagen то ще не справжня слабкість, чи таки їхати в гори* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 370]; *Згадуючи те все і Ваш теперешній лист, думаю я собі: чим справді могла я з'єднати собі таку прихильність?* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 42].

Розмовна непряма мова («дослівне відтворення прямої мови зі збереженням граматичної будови, але у формі складнопідрядного речення, ... без вставних та модальних слів, що дає підстави кваліфікувати такі утворення як граматично ненормативні» [Шитик 2017, с. 21]) становить меншу частку, проте вирізняється графічним оформленням, де кожен наступний елемент питального речення записано після відповідного знака, але з маленької літери: *Діло було так: я отримала ваші листи і днів два-три все думала, чого се до мене так гостро взялися? чого Міша радить їхати в Швейцарію і робить се «внушение» папі? чого ви так напинаєте, щоб їхати до Відня, йти притьмом до лікаря etc. etc.? was ist eigentlich geschehen?* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 367–368]. Водночас фіксуємо й інше пунктуаційне оформлення таких речень: *Напишіть, чи й у вас холодно. Чи живуть у вас іще на квартирі Стоянови?* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 64]; *Напиши, як тобі ведеться у Києві. Чи був на весіллі у Галі? Як ідуть твої заняття?* [ЛЮ 2021,

т. 11, с. 71]. Тут можна говорити про парцеляти, які зберігають свою синтаксичну й семантичну залежність від попереднього складнопідрядного речення, проте шляхом їхнього виокремлення авторка наче надає більшій вагомості питанню і спонукає до обов'язкової реакції-відповіді.

Зауважимо ще раз, що в епістолярії Лесі Українки багато речень із непрямою мовою мають питальну семантику, що зумовлено комунікативною метою – отримати зворотній зв'язок – і оформлено питальними сполучниками та сполучними словами: *Напишіть до нас скоріш, чи ви здорові і чи все у вас гаразд* [ЛУ 2021, т. 11, с. 62]; *Пишіть мені, чи думаєте куди із Львова на літо виїздити, коли і куди, власне* [ЛУ 2021, т. 12, с. 367]. Це також своєрідний заклик до діалогу.

Семантика ввідних дієслів може бути різною – від яскраво нейтральної до експресивної – і характеризується багатством семантичної наповненості та поліфункціональністю. У сучасній лінгвістиці існує низка досліджень, яка стосується класифікації дієслівної лексики, де науковці (С. Дишлева, І. Жигора, Р. Коваленко, О. Леута, Н. Остратюк, Г. Пашковська, Ю. Ткаченко, Л. Чеботар та ін.) на підставі логіко-граматичного, логіко-семантичного, семантичного, семантично-синтаксичного підходів виокремлюють різні лексико-семантичні групи дієслів. У контексті нашого дослідження зосереджуємо увагу на тих дієслівних лексемах, які певною мірою стосуються комунікативних процесів і покликані відтворювати акти говоріння.

Звісно, що на перший план в епістолярних конструкціях, що репрезентують чуже мовлення, зокрема непряму мову, виступають дієслова мовлення, які, наприклад, Г. Пашковська групує так: «1) дієслівні лексеми, що характеризують зовнішній (акустично-фізіологічний) бік мовлення; 2) дієслова на позначення змісту мовлення; 3) дієслова, що характеризують комунікативний бік мовлення; 4) дієслова емоційного ставлення й оцінки» [Пашковська 2008, с. 8]. Відповідно до вищезгаданої класифікації проаналізуємо ключові лексеми, що вводять непряму мову у структуру епістолярного мовлення.

Кількісно найбільшу групу з-поміж виокремлених одиниць становлять дієслова, що характеризують зміст думки. «Дієслова цієї групи ідентифікуються значенням “виражати за допомогою усного або писемного мовлення які-небудь думки” і співвідносяться із семантичною моделлю “мовець – процес вираження думки – думка, що виражається, як результат цього процесу”» [Пашковська 2008, с. 9].

Особливо продуктивним як в усному мовленні, так і в писемному, зокрема й епістолярному, залишається дієслово *казати / сказати* (87), що функціонує зі значеннями «1. Передавати словами (думки, почуття тощо); висловлювати, говорити. 2. Наказувати комусь робити що-небудь» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 803]: *Ви он кажете, що в моїй «Одержимій» епічний тон не витриманий, що навіть і вона лірична* [ЛУ 2021, т. 13, с. 183]; *А комусь чорненькому скажу, що його «За готар» хутко буде надруковане у «К[иївській] Старині»* [ЛУ 2021, т. 13, с. 130]. *Тов[аришка] Черн[яківська] казала мені, що Ви збірались на Різдо до Києва, – чому не збірались?* [ЛУ 2021, т. 12, с. 320].

Виконавши комплексний аналіз специфічних епістолярних дискурсивних одиниць, які функціонують у досліджуваних листах Лесі Українки, С. Шевель зазначав, що авторка використовувала різні форми спонукання до дії: *директиви* – некатегоричні приписи (у складі яких виділив *реквестиви* – мовленнєві акти з диференційованою семантикою *прохання та запрошення та адвісиви* – комунікативні акти зі значенням *поради і застереження*) і *перформативи* –

висловлення про дію у процесі здійснення самої дії [Шевель 2011, с. 9]. Такі конструкції ми фіксуємо і в реченнях із непрямим мовленням: *Я дуже **прошу** Вас, перепrosить за мене д. Лоз[инського] і скажіть, що я дуже жалую на таку нашу «незустріч» і постараюся направити втрачене, як буду на повороті у Львові* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 372]; *Найперше **прошу** тебе **сказати** мамі і всім, що я вже не лежу, нічого мені не болить і хожу добре, як звичайно* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 35]. Поєднання вищезгаданих імперативних одиниць пом'якшує процес мовлення, налаштовує адресата на позитивне сприймання інформації та вирішення певного питання.

Зауважимо, що подекуди фіксуємо речення (13), де дієслово **просити** зі значенням «звертатися з проханням до кого-небудь, домогатися чогось; спонукати кого-небудь зробити, виконати щось» [НТСУМ 2007, т. 3, с. 48] виконує функцію ввідного у структурі слів автора: *Дуже **прошу** Вас, коли можете достать, то пришліть мені французький переклад драми Толстого «Власть тьмы», страшенно цікаво, як вона може виходить у французькому перекладі* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 65]. Цей вербатив може вводити як звичайну непряму мову, так і вільну непряму мову: *Мама не може до вас приїхати, а я вас дуже **прошу**: приїжджайте цього літа до нас* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 61].

Подекуди поетеса в межах одного мікротексту у структурі слів автора могла повторювати дієслова мовлення (зауважимо, що в нашому прикладі маємо чуже мовлення в мовленні й нестандартне графічне оформлення, неприбутанне традиційним реченням): *Хтось комусь щось нового **скаже**: 1) що хтось когось любить (то найновіше!), а 2) що хтось та ще хтось таки зможуть восени на море поїхати, бо лікарь комусь **казав**, що хтось може тільки літом побути дома, а з осени мусить таки знов виїхати десь на полудне, бо хтось не зовсім ще вигоєний і мусить ще два роки триматись добре на осторозі, бо хтось таки має щось (так лікарь каже) в правому легкому вгорі і теє щось не може за пів року життя в Італії минути, як того хтось надіявся* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 88].

Близькою за семантикою є дієслівна лексема **розказати / розказувати** («розповідати, описувати, викладати що-небудь побачене, почути і т. ін., повідувати, повідомляти про когось, щось; оповідати, повідати») [НТСУМ 2007, т. 3, с. 162]: ***Розказують**, що торік перед Різдом один пароход їхав 4 дні з Ялти в Севастополь (се 5 ч. їзди), ніяк не міг знайти дорогу в тумані ...* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 74].

На багатоактність мовленнєвого процесу вказує лексема **повторити** (2) – «говорити, писати і т. ін. знову, ще раз те ж саме» [НТСУМ 2007, т. 2, с. 728]: *Знов **повторив**, що слід мені жити в горах, і то чим вище, тим ліпше (скільки раз наказав), і то жити, а не ходити на гори, вибрати місце з дуже чистим повітрям, пити багато молока (сього я досі не робила), ну, і триматись звичайних гігієнічних приписів* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 370]; *Лікарь ще й мені **повторив**, що, на його думку, мені не варт переїздити в Каїр, бо подоріж мене втомиль, а це, може, й простудить, та й в самому Каїрі буде трудно врядитись так, як тепер тут, щодо їди і т. и.* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 30].

Інші лексеми, що спонукають до зворотного процесу спілкування, менш продуктивні. Це, наприклад:

питати / спитати (8) – 1. Звертатися до кого-небудь із запитанням, бажаючи дізнатися про щось, з'ясувати що-небудь. 2. Розпитувати, довідуватися про кого-, що-небудь. 3. Вимагати відповідальності за дії, вчинки [НТСУМ 2007, т. 2, с. 630]: *Я знов **спитала**, як і той раз, чи до санаторії не треба, сказав, що не треба, а тільки що звичайне гігієнічне життя десь високо в горах буде*

багато значити для всіх трьох моїх бід: анемії, катару і нервів [ЛУ 2021, т. 12, с. 370];

запевняти (4) – «перекоувати кого-небудь у чомусь, авторитетно твердити щось» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 715]: *Я її запевняла, що в неї просто від жару болить голова, але вона все сторонніх причин шукала і, за не знаю чії гріхи, напилася касторки і саліцилового натру, тепер приписує сьому своє виздоровлення – soit!* [ЛУ 2021, т. 12, с. 49]; *Лікарі запевняють, що то, власне, і треба тоді коруватись, коли сухот ще нема, а тільки загрожують, отже, я тепер, на думку лікарів, саме до таких «загрожених» належу* [ЛУ 2021, т. 12, с. 28].

Із метою якнайточніше передати найтонші нюанси людського мовлення Леся Українка використовувала стилістично марковані слова та вирази, зокрема для відтворення негативних емоцій:

ляяти (2) – «різкими, образливими словами висловлювати осуд, докори. Висловлювати своє незадоволення; корити [НТСУМ 2007, т. 2, с. 61]: *Дорогі мої обоє, ви вже там, може, ласте, що я мовчу, але мені так трудно було зібрати думки, що я просто не знала, як і з чого почати, та добре, що несподівано моя «проникливість» (до крайності розвинена останніми часами) відкрила мені виход, і я вже можу писати просто* [ЛУ 2021, т. 12, с. 367];

сварити (2) – «різкими, образливими словами висловлювати невдоволення, осуд, докори; ляяти. Докоряючи за щось погане, хибне, засуджувати; корити» [НТСУМ 2007, т. 3, с. 244]: *Вони всі вічно сварять мене, що ніби я не вважаю на своє здоров'я, ну, нехай же раз і мою думку почують* [ЛУ, т. 13, с. 39]; із близькою семантикою використано і фразеологізм: *Дехто з родичів нападається на мене, чого я додому їду, але ж доктор не боронить мені поїхати на літо* [ЛУ 2021, т. 13, с. 110];

скаржитися (2) – «висловлювати незадоволення чим-небудь; нарікати на неприємності, біль, горе і т. ін.; ремствувати» [НТСУМ 2007, т. 3, с. 300]: *Се не відноситься до подорожі у Львів, а так, взагалі: Ліля скаржиться, що її «ні про що не питають», що, значить, «її справами не інтересуються», і рішає, що – ну, нехай, буду мовчати* [ЛУ 2021, т. 13, с. 40].

На нашу думку, синкретизм притаманний конструкціям, у структурі яких наявна непряма мова, де ввідним вербативом є такий репрезентант епістолярного стилю, як **писати** (57), тобто «звертатися до кого-небудь письмово, надсилати комусь листа; повідомляти про що-небудь письмово або у пресі» [НТСУМ 2007, т. 2, с. 627–628]. Звісно, що у звичайному контексті це дієслово не завжди буде ввідним, оскільки безпосередній зв'язок із мовленнєвими актами простежується okazіонально, проте Леся Українка використовує цю дієслівну лексему як ввідну при непрямій мові: *Напишіть мені, дорога товаришко, чи можу я приїхати до Вас так, щоб не стати Вам на заваді* [ЛУ 2021, т. 12, с. 329]; *Чому не пишете, як мається Зоря?* [ЛУ 2021, т. 12, с. 28]; *Хтось комусь писав до Відня, що знов не дуже добре мається: кашляє, зле спить, кисне, «млоїть» його часом* [ЛУ 2021, т. 12, с. 428]; *Ти пишеш, що по вашій спільній думці К[льоні] слід би лежати не дома, а в лічебниці* [ЛУ 2021, т. 14, с. 48].

Часто ці дієслівні лексеми супроводжують реквестиви-прохання, чим спонукають адресата таки відповісти на лист: *Прошу написати мені, чи зможується зайнятися сею посилкою, а як згода, то куди Вам телеграфувати; писати прошу в Довгополе до о[тця] Попеля, бо від сеї п'ятниці буду вже там*

і сподіваюсь, що Ваш лист мене там застане; а якби й ні, то мені його перешлють до Вижниці [ЛЮ 2021, т. 12, с. 395–396].

Фіксуємо варіанти речень, де дієслово **писати** вжито двічі, причому стосується одного й того реципієнта: Раніш мама **писала**, що в Київ Оксану «тягти» не буде, тепер **пише**, що Оксана туди «сама хоче», але про свою «обіду» примовчала [ЛЮ 2021, т. 13, с. 160].

Значну кількість становлять речення з непрямую мовою, де ввідним елементом у структурі слів автора є дієслова мислення. За семантикою дієслова мислення поділяють на такі групи: 1) лексеми, що називають окремі етапи розумової діяльності (*пам'ятати, знати, забувати, пригадати, згадати*); 2) лексеми, що позначають власне процес мислення (*думати, роздумувати, задумуватись, міркувати, розмірковувати, замислюватися*); 3) і ті, що вказують на акти творчої діяльності людини (*складати, вигадувати, видумувати* і т. д.) [Коваленко, с. 1–3].

Із-поміж усіх вербативів, що характеризують безпосередній процес мислення, домінує дієслово **думати** (72) зі значенням «мати певну думку, вважати, допускати» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 622]: Вони **думають**, що та «непривычка» не мучить нас, і в тому вони фатально помиляються ... [ЛЮ 2021, т. 13, с. 66]; **Думаю**, що нам ніщо не завадить переписуватись і звідити, – я на сі справи маю тепер инакший погляд [ЛЮ 2021, т. 12, с. 404].

Крім дієслівних лексем, фіксуємо і фразеологізми із подібною семантикою: Я три ночі думала і передумувала про се, ох, мене так **гнітить думка**, що ти, моя «щаслива», тепер не почуваси себе щасливою, а власне, коли б і почувати, як не тепер? [ЛЮ 2021, т. 13, с. 43]; І прости, коли се неправда, але мені **спало на думку**, чі не для того ти провадила те, як ти сама назвала, «божевільне» життя в Петербурзі, не давала собі ні їсти, ні спати метушиною, і тепер в Києві метушишся і добиваси свою силу, щоб задурити себе і тим помогти витримати і «тактику», і видержку [ЛЮ 2021, т. 13, с. 43–44].

Із синонімічним значенням функціонують вербативи **гадати** (3) («думати, розмірковувати» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 405]): **Гадаю**, що будете мати гості, – на мою думку, їм «варт» приїхати, так і їм писала [ЛЮ 2021, т. 13, с. 38] та **вважати / уважати** (3) – «мати якусь думку; думати, гадати» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 167; т. 3, с. 598]: Він **уважає**, що ті приливи були не з простуди і не від погоди (погода не така вже була погана), а скоріше з нервових причин [ЛЮ 2021, т. 13, с. 49].

Окремі етапи мисленнєвої діяльності репрезентовані такими дієслівними лексемами, як **знати** (59) – «мати якісь дані, відомості про кого-, що-небудь». [НТСУМ 2007, т. 1, с. 771]: Чи не **знаєте** Ви, що з ними робиться? [ЛЮ 2021, т. 13, с. 143]; Хтось же **знає**, як хтось листи хронічно пише, і все їх винен, і ніяк не одпишеться [ЛЮ 2021, т. 13, с. 163]; Хотіла б я **знати**, од чого ти вибрав для Лілі іменно Шекспіра [ЛЮ 2021, т. 11, с. 66], **пам'ятати** (3) – «зберігати в пам'яті, не забувати; усвідомлювати, розуміти» [НТСУМ 2007, т. 2, с. 524]: Треба все-таки **пам'ятать**, що «бываєт хуже», а мама про се забуває [ЛЮ 2021, т. 12, с. 23]; Хтось чорненький **пам'ятає**, як хтось білий писав розправу про М. Крамера? [ЛЮ 2021, т. 13, с. 22] та **довідуватися** (2) – «Одержувати відомості про кого-, що-небудь; дізнаватися» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 569]: Рівно ж тільки тепер я **довідалась**, що Ви посилали мені «Гром[адський] Гол[ос]», певне, се було тоді, як я була в Кімполонзі, і коли б Ви написали на опасці, що то для мене, то мені б туди переслали [ЛЮ 2021, т. 12, с. 372].

У художньому, розмовному та епістолярному стилях значну групу у структурі слів автора в конструкціях із прямою та непрямою мовою становлять дієслова на позначення вияву різних почуттів, які, будучи ядром опосередкованого введення, можуть відтворювати комунікативні акти імпліцитно. В епістолярії поетеси виокремлюємо такі:

боятися (8) – «побоюватися чогось; відчувати неспокій, турбуватися» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 129]: *Бююсь, що й так утовщаю пакет, а то б послала Вам ті вірші, що вже давно написала Вам* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 29]; *Я боюся, що вона придушить Ореста, сівши біля нього на поручі крісла* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 29]; *От і тепер пишу і боюся, чи не зачепила тебе чим, чи не образила, чи так ти мене зрозуміси* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 43];

сердитися (2) – «бути в стані гніву, роздратування; гніватися» [НТСУМ 2007, т. 3, с. 264]: *Ліля так розохотилась на візити до Ком[ішанського], що аж сердиться, навіщо він їй пообіцяв сам знати дати* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 37];

гніватися (2) – «виражати гнів, роздратування; сердитися» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 443]: *Натурально, і хтось білий не гнівався, що йому не пишуть, тільки був неспокійний, бо думав, що, певне, комусь там дуже зле, коли так довго не обзивається* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 56];

чути / почути (6) – «сприймати за допомогою органів слуху які-небудь звуки. Мати які-небудь дані, відомості про кого-, що-небудь, знати про когонебудь з розмов, чуток і т. ін.» [НТСУМ 2007, т. 3, с. 783–784]: *Дуже я рада, що у Вас тепер усе гаразд, бо я завжди журюся, як почую, що у Вас яке лихо* [ЛЮ 2021, т. 11, с. 67]; *Чула я, що в «Przedświt'i» написано «довольно возмутительно» про дядька і його адептів* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 28]; *Я чую, що Ви довідуєтесь від моїх родичів про мою адресу* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 27];

вірити / повірити (4) – «бути впевненим, переконаним у чому-небудь» [НТСУМ 2007, т. 1, с. 345]: *Каже, що любить в мені спокій і силу волі, через те я при ньому спокійна і сильна і навіть ніколи не зітхаю, інакше він би за мене боявся, а тепер він вірить, що я все витримати можу* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 323]; *І хоч воно, може, на погляд здається інакше, але Ви повірите мені (я в тому певна), що не байдужість чи не уважність до Вас тому винна, що я не озивалась до Вас* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 28].

Знаходимо в листах також ввідні конструкції, які не відповідають сучасним нормам української літературної мови: *Я безпокоюсь, чи цілі вони* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 37]; *Я не пойму, яку ти телеграму їй посилав – про що?* [ЛЮ 2021, т. 12, с. 42]; *Ти пишеш, що бачила його 13-го, але ж сьогодні вже 17-те ... починаю жалувати, нащо виїхала з Києва, бо так все одно не буде ні відпочинку, ні поправки* [ЛЮ 2021, т. 14, с. 35]; *Приїхала п. Нестр[оєва] сюди з компаньйонкою і з котом (!), скучає і жалує, чом не поїхала на Кавказ, однак здоров'я її тут ліпше* [ЛЮ 2021, т. 13, с. 26].

Решта дієслівних лексем, що вводять непряму мову в дослідженому епістолярії Лесі Українки, вжита один раз; це, наприклад, *хотіти, вважати, згадати, сповістити, запевняти, довідатися, розуміти, вимагати, заявити, сподіватися, признатися, нарікати, наказати* тощо. Звісно, при повному аналізі абсолютно усіх листів поетеси з погляду функціонування непрямого мовлення кількість і семантичні ряди дієслівних лексем збільшаться.

Аналіз ввідних слів дає підстави заперечити думку В. Кодухова, що непряму мову можуть вводити лише дієслова мовлення і мислення, а підрядні речення, які розкривають лексичне значення дієслів сприймання, знання,

переживання (*бачити, знати, відчувати, вірити, пам'ятати, радіти, сподіватися, очікувати* тощо) не будуть непрямою мовою [Кодухов 1957, с. 57–58]. Усе-таки в контексті епістолярію, зрештою, як і в художньому та розмовному стилях, усі вищезгадані лексеми імпліцитно вводять непряму мову, оскільки такі речення можна трансформувати у конструкції з прямою мовою, тобто простежуємо черговий синкретичний підхід до розуміння і трактування речень із непрямою мовою.

Отже, задля спілкування як певного виду діяльності з метою висловити думки, вплинути на реципієнта, обмінятися інформацією з адресатом, спонукати його до певної реакції тощо люди часто використовують писемний стиль комунікації, який має свою специфіку. Якщо офіційне листування вимагає дотримання певних норм офіційно-ділового стилю, то приватне дозволяє використовувати елементи розмовного, художнього, публіцистичного дискурсу, що відображається на лінгвостилістичних елементах.

Будучи вже монологічним зразком чужого мовлення, листи містять у собі різні форми вираження прямої / непрямої / невласне прямої / вільної прямої мови, цитат тощо, вивчення яких дозволяє доповнити лінгвостилістичні дослідження ідіолекту та ідіостилію певного культурного діяча.

Зокрема, Леся Українка у процесі висловлення думок використала різні форми передачі чужого мовлення, зокрема й непрямого, та його периферійного варіанту – вільної непрямої мови, оформлення і структура якої відрізняється від непрямої.

У конструкціях із непрямым мовленням кількісно переважають ті, що побудовані за зразком елементарного складнопідрядного речення із з'ясувальною частиною або ж складного речення з кількома підрядними, що репрезентують однорідну супідрядність або послідовну підрядність. Наступну групу становлять речення, які в епістолярії навіть можна назвати мікротекстом, де поетеса пропонує розгорнуту розповідь із використанням різних форм мовлення, укрощуючи в письмову форму викладу й речення з непрямою мовою. Тоді можемо говорити про моделі «текст – слова автора – непряма мова», «текст – слова автора – непряма мова – текст», «слова автора – непряма мова – текст». Окремо виділяємо речення з подвійною непрямою мовою, де можуть передаватися як думки одного мовця, що засвідчують ввідні дієслова, так і двох, а іноді й кількох. Тобто розширення складного ускладненого речення з непрямою мовою може відбуватися як за рахунок додаткової інформації у ввідній частині (т. зв. слова автора), так і шляхом додавання різних типів речень до підрядної частини (непрямої мови).

Експресія мовця поширюється на чуже мовлення, яке можна передавати з іронічною, сатиричною, гумористичною, ніжною, співчутливою, гнівною інтонацією. У листах експресивність Лесі Українки виражала за допомогою дієслів мовлення й мислення або ж їхніх еквівалентів. Із-поміж нейтральних вербативів найбільш продуктивними є лексеми *казати, думати, писати*, що репрезентують живе мовлення.

Зауважимо, що в художньому дискурсі особливості передавання непрямої мови певною мірою перегукується з епістолярієм. Зокрема, досліджуючи ідіостиль Л. Костенко з погляду репрезентології [Торчинська 2010], ми визначили, що функцію ввідних слів у романі «Маруся Чурай» найчастіше виконують дієслова *казати, сказати, зукати, запитати, шепотіти, гомоніти, думати, просити*, як і в листах Лесі Українки. Конструкції-зразки непрямої мови, що складаються з головного та підрядного з'ясувального речення, є

малопоширеними, а переважають поліпредикативні структури, що мають у своєму складі більше ніж три граматичні центри, зокрема домінують складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю (від 2 до 5 компонентів) та послідовною підрядністю. Особливо продуктивним у художньому мовленні є поєднання різних типів синтаксичного зв'язку. Проте, на відміну від епістолярію Лесі Українки, де переважають речення, структура яких наближена до розмовного стилю (багатокомпонентні речення – може бути навіть понад 10 предикативних центрів), а тому важко чітко визначити типи зв'язків, у романі Ліни Костенко було чітко виокремлено три різновиди: підрядно-сурядний, підрядно-безсполучниковий, підрядно-сурядно-безсполучниковий зв'язки. В обох стилях зафіксували парцельовані конструкції при непрямій мові, щоправда, в Ліни Костенко їх значно більше, що зумовлене жанром твору.

Перспективу дослідження вбачаємо в цілісній характеристиці українського епістолярного дискурсу XIX – XXI ст. з погляду функціонування різних форм чужого мовлення, їхнього синкретизму та семантики ввідних слів, що дозволить зробити висновки про специфіку цієї форми комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

- Бахтин, М. (2000). *Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук*. Санкт-Петербург, 336 с.
- Власенко, В. В. (2014). Лінгвостилістичні параметри епістолярної спадщини Лесі Українки. [В:] *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, т. 27 (66), № 4, с. 42–48.
- Галів, У. Б. (2021). Цитати як комунікативно-оцінні одиниці епістолярного дискурсу Лесі Українки. [В:] *Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки)*. Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 25 – 26 лютого 2021 року. Т. Єщенко (ред.). Львів, С. 130–137.
- Дзюбич, С. (2019). Леся Українка в українській бібліографії XX ст. [У:] *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, вип. 51, с. 233–242. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003338> (дата запису: 25.07.2021).
- Епістолярна спадщина Лесі Українки : бібліографічний список літератури* (2009). Л. Дейнека (уклад.). Луцьк, 12 с.
- Коваленко, Р. О. Синоніміка конструкцій із дієсловами мислення. URL: <http://kulturamovny.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine34-9.pdf> (дата запису: 24.07.2021).
- Кодухов, В. И. (1957). *Прямая и косвенная речь в современном русском языке*. Ленинград, 85 с.
- Кочерган, М. П. (2006). *Загальне мовознавство*. Київ, 464 с.
- Новий тлумачний словник української мови* (2007). У 3 т. Київ.
- Пашковська, Г. О. (2008). *Походження й семантичний розвиток українських дієслів та фразеологізмів на позначення процесів мовлення*. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 23 с.
- Пустовіт, В. Ю. (2020). Епістолярій Лесі Українки як джерело з історії національно-культурного життя українства кінця XIX – початку XX століття. [У:] *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, т. 31 (70), № 3, ч. 2, с. 147–151.
- Стернічук, В. (2013). Явище інтертекстуальності в епістолярній комунікації. Лист як інтертекст. [У:] *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*, № 13, с. 103–107.
- Торчинська, Н. М. (2010). Місце непрямой мови у поетичному дискурсі (на матеріалі роману Л. Костенко «Маруся Чурай»). [У:] *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський, вип. 23, с. 257–260.
- Українка Леся (ЛУ) (2021). *Повне академічне зібрання творів*. У 14 тт. Ред. колегія: В. Агєва, Ю. Громик, О. Забужко, І. Констанкевич, М. Моклиця, С. Романов. Луцьк.
- Українська мова. Енциклопедія* (2004). Русанівський В. М., Тараненко О. О. (ред.) та ін. Київ, 824 с.
- Шевель, С. М. (2009). Епістолярний дискурс у системі комунікативних одиниць. [У:] *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія (Мовознавство)*. Івано-Франківськ, вип. XXI–XXII, с. 127–131.

- Шевель, С. М. (2011). *Лінгвотекстові параметри епістолярію Лесі Українки*. Дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Київ, 20 с.
- Шитик, Л. В. (2017). Синкретизм способів передавання чужої мови в ідіостилі Степана Процюка. [У:] *Мовознавчий вісник*, вип. 22–23, с. 15–23.
- Шульжук, К. Ф. (2004). *Синтаксис української мови*. Київ, 408 с.

Подано до редакції 12.08.2021 року

Прийнято до друку 30.08.2021 року